Mikael Malmaeus

DESET MYŠLENEK O RŮSTU

GEF GREEN EUROPEAN FOUNDATION

COGITO

Tento projekt organizuje Green European Foundation s podporou Cogito a finanční podporou Evropského parlamentu pro Green European Foundation.

Projektová koordinace GEF: Carlotta Weber,
Green European Foundation

Publikace byla vydána s finanční podporou Evropského parlamentu. Evropský parlament nenese odpovědnost za obsah tohoto projektu.

Green European Foundation (GEF) je evropská politická nadace, jejímž posláním je přispívat k posilování debaty v evropském veřejném prostoru a podporovat větší zapojení občanů do utváření evropské politiky. GEF usiluje o začlenění diskuzí o evropských politikách do širší společenské debaty, a to nejen v rámci evropského zeleného hnutí, ale i mimo něj. Nadace funguje jako laboratoř nových myšlenek, nabízí mezinárodní vzdělávání v politických otázkách a poskytuje platformu pro spolupráci a výměnu informací na evropské úrovni.

Cogito je švédský zelený think tank, který usiluje o rozvoj veřejné debaty s cílem podporovat udržitelnost a solidaritu. Naším cílem je rozvíjet a zprostředkovávat nové myšlenky a perspektivy ve spolupráci s občanskou společností, odborníky a dalšími partnery.

Projektová koordinace Cogito: Katarina Wangler Björk

Grafická úprava a design: Irons Design

Překlad z angličtiny: Martina Dušková, Institut aktivního občanství, z.s. - www.aktivniobcanstvi.cz

Foto: Taha Mazandarani, Christian Holzinger, Markus Winkler, Ravi Roshan, Raquel Martinez a Markus Spiske / Unsplash

Předmluva.

Pandemie Covid-19 zasáhla celý svět a její dopady se budou projevovat ještě dlouho po překonání aktuální krize. Mimo jiné se ukázalo, že není možné dál pokračovat v zajetých kolejích, ale je načase vykročit směrem k moderní a odolné společnosti, ve které bychom všichni rádi žili.

K tomu potřebujeme nejen definovat a pochopit příležitosti a výzvy, které nás provázejí v současnosti, ale musíme si také umět představit pravděpodobné či spíše preferované verze budoucnosti. Stojíme před mimořádně složitým úkolem. Nebylo by to však poprvé, kdy lidstvo podobnou výzvu zvládlo. Již několikrát v historii jsme kolektivně prošli významnými změnami společenské perspektivy a nyní je ten pravý čas udělat to znovu.

Růst jako systém, koncept či měřítko pokroku prostupuje většinu politických diskusí o tom, jak udržet a transformovat naši společnost. Růst se týká nás všech. Navzdory tomu jsou však debaty o tom, co a jak růst ovlivňuje, například jaký má dopad na životní prostředí a na prosperitu budoucích generací, často velmi zmatené. Nejasnosti ohledně pojmů týkajících se složitých problémů nám znesnadňují možnost představit si udržitelnou budoucnost a také cesty, které k ní vedou. Takovou představu přitom nezbytně potřebujeme.

Mikael Malmaeus ve svém vynikajícím krátkém textu "Deset myšlenek o růstu" rozkrývá a objasňuje různé koncepty růstu, jejich význam a důsledky, které z nich plynou. Cílem je umožnit hlubokou zasvěcenou diskusi o nejlepších možných podobách budoucnosti a o tom, jak k nim vykročit.

Nadace GEF a Cogito chtějí zpřístupněním tohoto textu v různých jazycích přispět k jasnější a komplexnější diskusi o růstu a inspirovat ke konkrétním krokům.

Stockholm, březen 2021

KATARINA WANGLER BJÖRK
Předsedkyně Cogito Foundation

Kapitola 1.

Růst se týká nás všech

Hospodářský růst je téma, kterému se detailně věnuje řada výzkumníků. Někteří zastávají názor, že současná vysoká míra růstu představuje hrozbu pro klima a životní prostředí. Jiní tvrdí, že růst je nezbytným předpokladem udržitelné ekonomiky a že je úzce provázán s rozvojem a transformací společnosti. Že je tedy jednou z nutných součástí ekologického přechodu. Zde je několik příkladů různých výroků o růstu.

> *„Každý, kdo věří, že exponenciální růst může v konečném světě pokračovat donekonečna, je buď blázen nebo ekonom."*
> **KENNETH BOULDING, EKONOM**

> *„Tvrdit, že ekonomický růst má své meze, je stejně duchaplné jako tvrdit, že lidská představivost a vynalézavost je omezená."*
> **GUNNAR ÖRN, FINANČNÍ NOVINÁŘ**

> *„Švédský hospodářský růst bude o 0,3 procentních bodů nižší, než kdyby nebylo koronaviru."*
> **MAGDALENA ANDERSSON, ŠVÉDSKÁ MINISTRYNĚ FINANCÍ**

> *„Na ukázku toho, co znamená růst, stačí jedna statistika: od roku 1980 se kojenecká úmrtnost ve Švédsku snížila téměř o dvě třetiny."*
> **PER GUDMUNDSSON, NOVINÁŘ**

První dva citáty jsou zajímavé, protože demonstrují zcela protichůdné názory, které mohou znít oba logicky, avšak za předpokladu, že nehovoří o témže druhu růstu. Boulding evidentně uvažuje o fyzickém růstu ve světě s fyzickými limity. Naproti tomu, Örn mluví o růstu jako o něčem, co vzniká z lidské vynalézavosti a co není nutně (nebo vůbec) omezeno fyzikálními zákony.

Jaký druh růstu má na mysli švédská ministryně Andersson? Domnívá se, že se v důsledku pomalejšího růstu zvýšila o 0,3 procentního bodu rezerva, která nám zbývá, než prolomíme planetární meze? Nebo se obává snížení lidské představivosti a vynalézavosti? Pravděpodobně ani jedno. Nejspíše mluví o tom, že nižší růst znamená méně peněz do státní pokladny, a tedy méně prostředků na budoucí sociální výdaje. A konečně Gudmundsson se hlásí k tradici, která považuje hospodářský růst za základní příčinu lidského pokroku v oblasti technologií, medicíny a dalších vědních oborů.

Z výše uvedeného je zřejmé, že slovo růst lze snadno chápat jako něco pozitivního. Ve Švédsku existují vládní orgány, jako je *Švédská agentura pro hospodářský a regionální růst* nebo *Švédská agentura pro analýzu politiky růstu*. Evropský *Pakt stability a růstu* slouží jako rámec hospodářské politiky EU. Osmým cílem OSN v oblasti udržitelného rozvoje je *důstojná práce a hospodářský růst*. Pozitivní vnímání růstu, jak je vidět, v politické sféře převládá. Diskuse však přesto váznou na tom, že růst může v různých kontextech znamenat pokaždé něco jiného. Otázky týkající se podstaty růstu jsou přitom pro nás všechny velmi zásadní. Pokud je totiž růst neslučitelný s ekologickou udržitelností, nemůžeme usilovat o jeho zachování, ať se nám to líbí, nebo ne. Je-li však růst nezbytnou podmínkou udržitelného rozvoje a sociálního státu, musíme si jej naopak pečlivě hýčkat.

Na tyto otázky musíme najít odpověď. Nejde tu o vědecké rozepře a akademická hašteření. V sázce jsou kritická rozhodnutí, jež zásadně ovlivní naši budoucnost. Bohužel, diskuse o růstu tomu obvykle neodpovídají. Často mají tendenci zabřednout do nejasných pojmů a slepých uliček. S ohledem na naléhavou potřebu řešit aktuální výzvy vznikl tento krátký text, který se snaží rozplést některé nejasnosti a předložit fakta srozumitelnou řečí. Jakkoli neuvěřitelné se to může účastníkům nesmiřitelných názorových střetů zdát, v klíčových otázkách ohledně růstu ve skutečnosti nepanuje téměř žádný zásadní rozpor. Pokusme se tomu tedy přijít na kloub a podívat se, jak na celý obraz, jak ve skutečnosti vypadá.

V debatách o růstu často narážíme na to, že si jejich účastníci nerozumí navzájem.

Kapitola 2.

Magická kobliha – jak velká by měla být naše ekonomika?

Jedním z témat v debatách o růstu je otázka týkající se optimální velikosti ekonomiky. Slovo *růst* pochopitelně evokuje představu ekonomiky, která se neustále zvětšuje. Tím roste naše prosperita a získáváme více zdrojů pro naše společné blaho. Příliš velký ekonomický růst však provází riziko nadměrného tlaku na přírodní zdroje a prolomení limitů toho, co je planeta schopna unést.

V posledních letech zaznamenal velkou pozornost *model koblihy (doughnut model)* britské ekonomky Kate Raworth. Na následujícím obrázku je vidět, jak se bezpečný a spravedlivý prostor pro lidstvo v tomto modelu podobá právě zmíněnému pečivu.

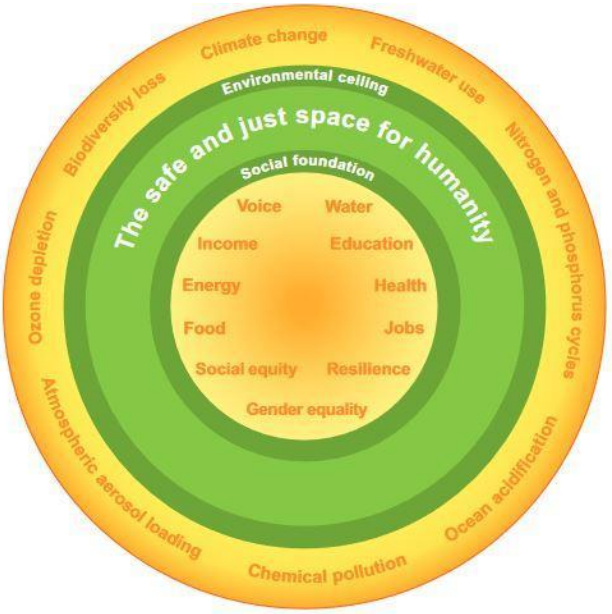

Velikost ekonomiky se zde vztahuje k množství produktů a služeb, které lidstvo vyrábí a spotřebovává. Příliš nízká ekonomická produkce pod hranicí tzv. sociálního základu nestačí k pokrytí základních lidských potřeb, jako je dostupnost potravin, vzdělání či pracovní místa. Pokud se však ekonomika rozroste příliš, hrozí prolomit planetární limity s katastrofálními následky v podobě změny klimatu, ztráty biologické rozmanitosti a dalšími negativními jevy. Jinými slovy, ekonomika musí zůstat uvnitř zelené plochy "těsta" koblihy.

O tom, že existují kritické meze dopadu výroby a spotřeby na životní prostředí, lze jen stěží pochybovat. Kde přesně se tyto meze nacházejí se dá stanovit různými způsoby. Koncept ekonomiky koblihy můžeme nahradit jiným myšlenkovým rámcem.

Čím více toho vyrábíme a spotřebováváme, tím se pochopitelně zvyšují dopady na životní prostředí. Důležitou roli ale hraje také to, jak se produkty vyrábějí a co se s nimi stane po použití (zda je lze recyklovat, znovu použít atd.)

V každém případě však platí, že pokud se růst vztahuje k velikosti ekonomiky a množství produkovaného zboží a služeb, jsou obavy z příliš velkého (nebo příliš malého) růstu zcela na místě. Nemohl by však růst znamenat i něco jiného?

Logicky můžeme předpokládat, že čím víc toho vyrobíme a spotřebujeme, tím větší budou dopady na životní prostředí.

Kapitola 3.

Kvantita nebo kvalita?

Kate Raworth při pohledu na koblihu konstatuje, že současná globální ekonomika se zdá být příliš malá i příliš velká zároveň. Ačkoli totiž stále ještě v celosvětovém měřítku nedosahujeme sociálního základu, překračujeme již teď několik planetárních mezí. Raworth z toho vyvozuje, že koláč spotřeby a globální ekologické stopy není spravedlivě rozdělen mezi bohaté a chudé. Jak velká je tedy naše ekonomika doopravdy?

Velikost ekonomiky se obvykle odvozuje od hrubého domácího produktu (HDP). To je hodnota veškerého zboží a služeb, které se v dané zemi za rok vyrobí, vyjádřená v penězích. Součet všeho spotřebního zboží, potravin, oblečení, služeb a sociálních dávek financovaných z daní dohromady tvoří HDP, jehož hodnota ve Švédsku dosahuje několika set miliard eur ročně. Když ministryně financí říká, že růst se zvyšuje nebo snižuje o určitý procentní bod, má na mysli hodnotu HDP. Výzkumy vztahů mezi růstem a emisemi oxidu uhličitého také obvykle vycházejí z definice růstu ve smyslu zvyšování HDP. V tomto pojetí je tedy růst něco, co lze kvantitativně měřit.

Ne všichni se na tom ale shodnou. Podle některých ekonomů lze HDP považovat za více či méně spolehlivý ukazatel měřitelných aspektů ekonomiky, nikoli však za *podstatu* růstu. Podle tzv. teorie blahobytu (welfare theory) by se ekonomická hodnota měla v zásadě odvozovat z *užitku*, který však lze posuzovat pouze nepřímo, pomocí různých metod. Hospodářský růst můžeme podle tohoto názoru definovat jako zvýšení agregátního užitku ve společnosti a HDP je jedním z několika možných způsobů, jak se pokusit o jeho měření v praxi. Otázkou je, jak dobře to může fungovat.

Užitek je v rámci ekonomie považován za něco subjektivního, co je prožíváno individuálně. Z čeho užitek plyne tedy závisí na individuálních preferencí spotřebitele. Dá se předpokládat, že užitek je tím větší, čím více produktů a služeb máme možnost spotřebovávat. Záleží však také na tom, co spotřebováváme. Dále si můžeme představit, že individuální užitek pro jednotlivé spotřebitele se nějakým způsobem podílí na společenskému užitku a blahobytu.

Užitek byl jako ekonomický pojem zaveden ve druhé polovině 19. století neoklasickými ekonomy, jejichž názory se postupem času staly dominantní ekonomickou školou. Východiskem teorie blahobytu je, že lidé se vždy snaží maximalizovat svůj individuální užitek. V rámci trhu se pak individuální preference přenesou do skutečných cen zboží a služeb. Tato konstrukce nás vede k závěru, že užitek lze vyjádřit v peněžní hodnotě a že HDP tak může být relevantním měřítkem společenského užitku a blahobytu.

Přesvědčení, že tržní ceny mohou zcela věrně odrážet individuálně prožívaný užitek, však zastává jen málokdo. Důvodem je to, že lidé na trhu maximalizují především svůj vlastní užitek a nehledí při tom na to, co je v nejlepším zájmu přírody a lidstva. Ceny tedy neodrážejí užitek nebo újmu plynoucí někomu jinému, než je kupující a prodávající. To lze v zásadě napravit několika metodami. Jednou z možností je využití ekonomických pobídek, jako jsou regulace a daně, k lepšímu fungování trhu. Můžeme také zkusit najít jiné způsoby, jak měřit společenskou užitečnost.

Jako alternativa k HDP byla navržena řada měřítek lidského blahobytu. Patří mezi ně například *index lidského rozvoje*, *index šťastné planety* nebo *ukazatel skutečného pokroku*. Tato měřítka se snaží různými způsoby zachytit a integrovat klíčové aspekty blahobytu, jako je očekávaná délka života, úroveň vzdělání či ekologická stopa, které lze rovněž nalézt v ekonomickém modelu koblihy.

Stojí za pozornost, že pokud jsou tato měřítka prezentována jako alternativy k HDP, vyplývá z toho, že HDP je podle jejich autorů implicitně považováno za měřítko blahobytu a užitku, k němuž je třeba najít alternativu. Odlišná interpretace spočívá v tom, že HDP zkrátka odráží produkci zboží a služeb a že blahobyt a užitek pro člověka spočívá v něčem zcela jiném. Rozdíl mezi těmito dvěma přístupy je zásadní. V prvním případě lze růst považovat za cíl sám o sobě. Snaha o zvýšení lidského blahobytu je naprosto legitimním cílem. Musí však zahrnovat sociální a ekologickou udržitelnost, která je základem veškerého blahobytu lidstva. Pokud se však růst týká pouze produkce zboží a služeb, lze jej považovat nanejvýš za prostředek k dosažení blahobytu.

Podle některých názorů znamená růst v první řadě zlepšování našeho života.

Kapitola 4.

Náklady a užitek

Za předpokladu že růst, ať už jako cíl nebo jako prostředek, znamená zvyšování HDP, pak je možné jej vyjádřit v penězích. Klíčovou otázkou je, zda peněžní hodnota produktů a služeb odráží užitek, který z nich plyne, nebo spíše náklady na jejich produkci. Nebo snad obojí současně? Ukazuje se, že užitek hraje roli především v situacích, kdy se spotřebitel rozhoduje, které produkty nebo služby bude spotřebovávat. Na druhou stranu, do výpočtu HDP se v praxi promítnou spíše výrobní náklady. Proč tomu tak je?

Je zřejmé, že souvislosti mezi náklady a užitkem nejsou přímočaré. Návštěva operního představení stojí zpravidla více než večeře. Většina lidí by přesto jistě souhlasila, že zahnat hlad je důležitější než opera, a že jídlo přináší větší užitek. Znalec vína, který si vybere dražší lahev, tak pravděpodobně učiní proto, že ví, že ve srovnání s levnější alternativou bude víno lahodnější a poskytne více užitku těm, kteří ho budou pít. Cena zboží tak *může* do určité míry odrážet užitek, který z něj spotřebitelům plyne, a za který jsou ochotni zaplatit. Spotřebitel, který se snaží maximalizovat svůj užitek, však nemá důvod platit za zboží více, než je nutné. Málokdo si bude stěžovat, že je jídlo levnější než lístky do opery. V nezbytném případě bychom pravděpodobně byli ochotni zaplatit více za jídlo a operní představení si odpustit. Jde ale o hypotetickou situaci, na níž nelze vzhledem obvyklým cenám usuzovat. V praxi má většina lidí daný rozpočet a v rámci něj se snaží maximalizovat svůj užitek s ohledem na dostupné zdroje. Objem peněz, který spotřebitelé v souhrnu utratí za zboží a služby, a který tvoří HDP, není vyjádřením toho, jak velký užitek jim ze spotřeby plyne, ale jednoduše odrazem jejich kupní síly.

Cenový mechanismus popisovaný v učebnicích ekonomie, kdy se kupující a prodávající na trhu dohodnou na hodnotě zboží, vychází z předpokladu, že kupující chce nakoupit co nejlevněji, zatímco prodávající chce dostat zaplaceno co nejvíce. Tímto způsobem však nemůžeme uvažovat o ekonomice jako celku, protože jako občané se nacházíme jak v roli kupujícího, tak i prodávajícího. Vysoké ceny znamenají, že jsme dobře ohodnoceni za svou práci, ale zároveň máme drahé jídlo a drahé lístky do opery. Nelze jednoduše říct, že vysoké ceny ukazují na vysokou míru užitku pro spotřebitele. Na volném trhu jsou ceny zboží a služeb často nastavovány v rámci konkurence mezi několika výrobci a mají tendenci se blížit *výrobním nákladům*.

Užitek nelze vždy vyjádřit peněžní hodnotou.

Výrobní náklady zboží a služeb závisí na množství práce, kapitálu, energie a surovin potřebných k jejich výrobě. Výroba může samozřejmě probíhat různými způsoby a v různé kvalitě, ale aby byl produkt na trhu konkurenceschopný, nesmí být výrobní náklady zbytečně vysoké. Pokud si někdo účtuje příliš vysoké ceny, spotřebitelé se rozhodnou nakupovat u konkurence, která dokáže vyrábět levněji. Existují samozřejmě výjimky z tohoto pravidla, ale těmi se zde nebudeme zabývat. Pro ekonomiku jako celek je pravidlo zajímavější než výjimky a skutečnost, že je levnější se najíst než jít na operu, je zcela v souladu s uvedeným pravidlem, protože výroba jídla stojí méně než náklady na operní představení. A jsou to právě výrobní náklady, které určují velikost HDP jakou součtu jídla, vstupenek do opery a všeho ostatního, za co lidé utrácejí své peníze.

Pokud předpokládáme, že se lidé snaží maximalizovat užitek ze spotřeby s ohledem na své finanční možnosti, je logické se domnívat, že máme-li k dispozici větší rozpočet, přinese nám to obvykle větší užitek. Ekonomická teorie však také předpokládá pokles tzv. *mezního užitku*. To znamená, že z první spotřebované jednotky plyne větší užitek než z každé následující. První sklenice vody nám zpravidla chutná více než pátá. To by mělo platit pro celkovou spotřebu i HDP. A skutečně existují studie, které ukazují, že souvislost mezi velikostí HDP a mírou spokojenosti je významná pouze do určité úrovně HDP. Čím jsou však země bohatší, tím méně roste míra štěstí jejich obyvatel na jednotku HDP. Vyjadřovat užitek pomocí peněz tak pravděpodobně není ta nejvhodnější cesta.

Kapitola 5.

Kreativní účetnictví

Vyčíslovat užitek prostřednictvím nákladů má svá úskalí. Jak již bylo řečeno, není možné vyvozovat žádné jednoznačné závěry o užitku plynoucího z jídla ve srovnání s užitkem z návštěvy opery čistě na základě porovnání nákladů. Důležitým aspektem je také to, že pokud zefektivníme výrobu zboží či služeb a snížíme spotřebou zdrojů, celkové výrobní náklady se sníží. Pokud však budeme vyrábět levnější potraviny (aniž by se zhoršila jejich kvalita), snížení nákladů a tím i příspěvku k HDP sotva povede k menšímu užitku z jídla. Z tohoto pohledu je víceméně zřejmé, že HDP a ekonomický růst vypovídají především o zvýšených nákladech, nikoli o vyšším užitku. Nebo ne?

Mezi ekonomy v tomto nepanuje shoda. Někteří tvrdí, že pokud se ceny produktů a služeb mění, aniž by se měnila kvalita, jedná se pouze o *nominální* změnu, kterou je možné a žádoucí korigovat. K tomu slouží tzv. stálé ceny, které by se měly používat pro výpočet HDP a zkoumání růstu. Podle tohoto přístupu, bychom v ideálním případě za určitou sumu peněz dostali vždy stejné množství určitého zboží. Pokud za své peníze náhle získáme více užitku, mělo by se to také počítat jako ekonomický růst. V praxi však tato metoda nefunguje tak dobře, jak by mohli někteří optimisté předpokládat.

Přepočty na stálé ceny provádějí statistické úřady za účelem měření inflace a dohledu nad hodnotou měny. Jelikož peníze nemají žádnou pevnou hodnotu, ale jsou ovlivňovány různými faktory na trhu a zejména měnovou politikou (emisí peněz, úrokovými sazbami apod.), hodnota peněz se neustále mění. Dnešní euro nemá stejnou hodnotu jako euro před patnácti lety. Chceme-li tedy mluvit o hospodářském růstu v čase,

Existují statistické metody, které se používají k rozlišení mezi růstem a inflací.

musíme rozlišovat mezi zvýšenou produkcí zboží a služeb („růst reálného HDP“) a inflací. Inflace znamená, že hodnota peněz klesá, což s sebou nese celkový růst cenové hladiny.

Mějme na paměti, že účelem přepočtu na stálé ceny je především sledování hodnoty peněz, nikoliv měření užitku plynoucího ze zboží a služeb. Vlastní metoda spočívá v tom, že se porovnávají ceny u pečlivě vybraného koše zboží a služeb v různých letech a na jejich základě se stanoví „index spotřebitelských cen“. Pro měření peněžní hodnoty je optimální sledovat, jak se vyvíjejí ceny u zcela identického zboží. Reálně se však jen velmi málo zboží a služeb časem nemění. S ohledem na tuto skutečnost se statistici pokoušejí ceny různého zboží a služeb přepočítat s ohledem na jejich kvalitu, a to porovnáním různých modelů a variant sledovaných produktů. Existují například metody, jak vypočítat, do jaké míry spotřebitelé oceňují určité vlastnosti a jak to ovlivňuje cenu zboží.

Ke změnám cen dochází z mnoha důvodů. Podílejí se na nich jak reálné faktory (jako jsou výrobní podmínky a technologický rozvoj), tak finanční vlivy (např. úrokové a směnné kurzy). Je obtížné najít metody výpočtu inflace, které by zohledňovaly všechny tyto faktory současně. Přesto je účelné vycházet při zkoumání růstu HDP ze stálých cen, protože díky tomu jsme schopni alespoň částečně určit, zda ekonomika skutečně rostla nebo je růst HDP způsoben pouze všeobecným zdražováním v důsledku inflace.

Míra inflace v mnoha evropských zemích byla v posledních 20–30 letech tak malá, že rozdíl mezi stálými a běžnými (reálnými) cenami byl prakticky zanedbatelný. V praxi to například znamená, že zvýšený užitek plynoucí pro spotřebitele z vyššího výkonu počítačů nebo mobilních telefonů, nepřispívá k růstu HDP, protože mobilní telefony i počítače stojí navzdory technologickému pokroku pořád stejně. Příspěvek zemědělství k HDP se od 70. let 20. století snížil o polovinu, přesto se dnes díky vyšší efektivitě produkuje stejné množství potravin jako před 50 lety. Jinými slovy, přepočet na stálé ceny při vyčíslování užitku pro spotřebitele funguje spíše v teoretické rovině než ve skutečnosti.

Kapitola 6.

Kreativní destrukce

Hospodářský růst je obvykle definován jako růst HDP, to však neznamená, že nemůže docházet k růstu jen v některých částech ekonomiky. Pokud některé společnosti a odvětví rostou, zatímco jiné zaznamenávají pokles, dá se mluvit o růstu v těch segmentech, které nabývají na významu. Přirozenou součástí hospodářského vývoje je vznik nových příležitostí, které nahrazují ty staré. Příkladem je nástup moderních informačních technologií doprovázený poklesem na trhu s analogovými telefony a faxy.

> *„Tento proces kreativní destrukce je základní charakteristikou kapitalismu.“*
> **JOSEPH A. SCHUMPETER, 1942**

Pojem kreativní destrukce zavedl ekonom Joseph Schumpeter ve 40. letech 20. století a dodnes je s oblibou používán k popisu hospodářského vývoje. Jako názorný příklad můžeme použít přirovnání k lesu, kde staré stromy odumírají a padají k zemi, zatímco mladé semenáčky zapouštějí kořeny a rostou. Ve zdravém lese většina stromů roste, to ale neznamená, že se musí nutně zvětšovat les jako celek. Totéž může platit pro ekonomiku.

Ve většině ekonomik však kreativní destrukce probíhá souběžně s růstem ekonomiky jako celku. Samozřejmě neustále dochází k zániku zastaralých podniků a činností. Ale velká část nově vznikajícího se zpravidla přidává k tomu, co již existuje, aniž by se staré nahrazovalo novým. Díky tomu se ekonomika neustále zvětšuje. Z hlediska ekologické udržitelnosti přirozeně záleží na tom, *co roste*. Je lepší, pokud jde o segmenty ekonomiky s malým dopadem na životní prostředí, než kdyby se rozvíjely činnosti, které jsou pro životní prostředí škodlivé.

V myšlence kreativní destrukce mohou najít oporu ti, kdo vidí růst jako projev rozvoje a pokroku společnosti spíše než fyzické rozpínání ekonomiky. Podstatou je možnosti nahrazovat staré novým. Růst pak může probíhat v rozvíjejících se částech ekonomiky, zatímco skladba výroby a spotřeby se mění směrem k novým typům zboží a služeb.

To, že stromy rostou, ještě neznamená, že se zvětšuje celý les.

Kapitola 7.

Zelený růst

Dnes již panuje shoda na tom, že rostoucí části ekonomiky by měly mít co nejmenší negativní dopady na životní prostředí a zároveň by měly vytvářet co největší užitek pro lidi a společnost. Jednou z odpovědí na tuto výzvu je myšlenka *zeleného růstu*, kterou dnes prosazuje mnoho významných aktérů a organizací. Ve zprávách OECD, Světové banky či Programu OSN pro životní prostředí se objevují podobné definice zeleného růstu, který podle nich spočívá v zajištění ekonomického růstu a rozvoje při udržitelném hospodaření s přírodními zdroji a šetrným přístupem k životnímu prostředí. Podobné ambice jsou formulovány v globálních cílech udržitelného rozvoje OSN. V centru většiny strategií zeleného růstu stojí důraz na inovace a technologický rozvoj, které mají přispět k oddělení růstu od negativního dopadu na životní prostředí a efektivnímu využívání zdrojů.

Jako v mnoha jiných případech se i výše zmíněné zprávy vyhýbají definování toho, co konkrétně se rozumí pojmem růst. Žádná z definic se ve svých klíčových pasážích nezmiňuje o zvyšování HDP. Místo toho se v nich mluví například o růstu příjmů a navyšování počtu pracovních míst. To otevírá dveře různým výkladům, přičemž jednou z možností je chápat zelený růst jako formu kreativní destrukce, kdy technologický rozvoj zahrnuje také přechod od fosilních paliv na obnovitelné zdroje energie, změnu lineárních výrobních procesů na cirkulární, zvyšování podílu osobních a digitálních služeb na úkor fyzického zboží atd.

To, zda budeme zelený růst chápat jako ekologicky šetrnou formu růstu HDP nebo nějakým jiným způsobem je pak rozhodující pro to, jak budeme posuzovat možnosti naplňování různých cílů udržitelného rozvoje. Nahrazení určitých částí ekonomiky ekologicky šetrnějšími alternativami prostřednictvím kreativní destrukce neznamená růst ekonomiky jako celku, ale jenom určitých segmentů, zatímco jiná odvětví upadají.

Ani inovace, které vedou k efektivnější výrobě a šetrnějšímu využívání přírodních zdrojů, neznamenají nutně růst ekonomiky. Spíše naopak, protože je provází snižování nákladů na výrobu zboží a služeb. Jak jsme si již ukázali, do hodnoty zboží a služeb se promítají více výrobní náklady než užitek, který z nich plyne. Pokud větší efektivnost vede ke snížení spotřeby zdrojů, je to samozřejmě dobré z hlediska životního prostředí, ale nevytváří to růst v podobě zvyšování HDP.

Zelený růst může také znamenat to, že se zvýší podíl služeb v ekonomice, přičemž služby mají obvykle menší ekologickou stopu než výroba a spotřeba zboží. Digitální služby, jako je streamování, IT komunikace nebo videokonferenční platformy, skutečně v poslední době nabývají na významu, protože jsou však zpravidla levné na poskytování, generují často jen velmi malé příjmy. Výdaje na osobní služby, jako je vzdělávání či sociální a zdravotní péče, jsou naproti tomu čím vyšší, ale o to méně v moderní ekonomice rostou. Limity růstu u těchto služeb jsou dány jejich časovou náročností.

Jinými slovy, zelený růst má svá omezení.

Zelený růst je sen o udržitelném růstu ekonomiky.

Kapitola 8.

Jak to vypadá ve skutečnosti?

Ujasnit si, co máme na mysli, když mluvíme o růstu, je důležitý krok. Hned potom ale musíme konfrontovat naše pojetí růstu s realitou. Tlak, který dnes lidé svou činností vyvíjejí na globální klima a světové ekosystémy, je neudržitelný. Proto je nezbytně nutné transformovat ekonomiku tak, aby dopady výroby a spotřeby na životní prostředí zůstaly v planetárních mezích – v těstě koblihy, chcete-li. Hospodářský růst musí být udržitelný, jinak ho lze z dlouhodobého hlediska jen stěží zachovat.

Historicky můžeme zaznamenat velmi zřetelnou souvislost mezi růstem HDP a ukazateli stavu životního prostředí, jako jsou emise oxidu uhličitého či využívání přírodních zdrojů. Globální růst HDP je dnes silně provázán se zvýšeným tlakem na planetární systémy. Je to pochopitelné, protože růst ve skutečnosti znamená zvýšenou výrobu a spotřebu zboží a dopravy, s čímž souvisí vyšší spotřeba energie a materiálů. Počet vědeckých studií, které tyto souvislosti zkoumají, v posledních letech exponenciálně vzrostl. Díky tomu dnes máme o této oblasti mnohem komplexnější znalosti.

Studie ukazují, že z globálního hlediska roste těžba přírodních zdrojů zhruba stejným tempem jako HDP. Přírodní zdroje v tomto kontextu zahrnují jak nebiologické materiály jako štěrk a kovy, tak organické materiály jako obilí nebo dřevo. Co se týče emisí skleníkových plynů, ty se celosvětově také zvyšují, ale ne tak výrazně jako HDP. U skleníkových plynů se tedy obvykle hovoří o *relativním oddělení* křivky růstu HDP od dopadu na životní prostředí. Existují také příklady jednotlivých zemí, kde došlo k *absolutnímu oddělení*, což znamená, že HDP roste, zatímco emise skleníkových plynů klesají. Týká se to

Ve skutečnosti jsou vazby mezi růstem HDP a celosvětovým dopadem na životní prostředí velmi silné.

však výhradně zemí, kde jsou emise již tak vysoké, že jejich snížení zdaleka nestačí k naplnění závazků vyplývajících například z Pařížské dohody.

Poněkud jinak se tyto souvislosti jeví při zkoumání dopadu hospodářského růstu na životní prostředí z hlediska výroby a spotřeby. Pokud by všichni lidé na světě měli stejnou spotřebu jako průměrný Evropan, potřebovali bychom k jejímu uspokojení tři planety Země. Přitom například emise skleníkových plynů z evropské domácí výroby, navzdory rostoucímu HDP, neustále klesají. To, že emise v Evropě klesají, je do jisté míry výsledkem investic do technologií šetrnějších k životnímu prostředí. Velký podíl na tom má ale skutečnost, že značná část průmyslu náročného na emise již nezůstává v Evropě a že Evropané dovážejí velké množství zboží ze zahraničí. Evropská spotřeba je tedy založena na emisích vznikajících v zemích mimo Evropu, v místě výroby. Růst evropského HDP z definice znamená, že se zvyšuje hodnota evropské produkce zboží a služeb, ale vyšší příjmy, které z toho plynou, nevyhnutelně vedou také ke zvyšování spotřeby v Evropě.

Abychom dokázali odpovědět na otázku, zda je hospodářský růst udržitelný, musíme se zabývat dopadem na životní prostředí nejen z hlediska výroby, ale i spotřeby. Vědecké poznatky potvrzují, že globální růst HDP znamená zvyšování emisí skleníkových plynů a větší tlak na přírodní zdroje.

V praxi se zatím nepodařilo dokázat, že by bylo možné oddělit ekonomický růst od zvyšování dopadů na životní prostředí v míře nezbytné pro ekologicky udržitelný rozvoj. Teoreticky však takovou možnost nemůžeme zcela vyloučit. Současně je však potřeba zdůraznit, že k dosažení udržitelnosti nestačí ani opak růstu, tedy snížení HDP. Vzhledem k tomu, že emise skleníkových plynů musí v zásadě klesnout na nulu, abychom předešli katastrofickým změnám klimatu, musel by se HDP při dnešním nastavení výroby a spotřeby rovněž snížit téměř k nule. To je přirozeně zcela nemyslitelné.

Místo toho je zapotřebí kombinace radikálních změn v oblasti technologií, spotřebitelského chování a ekonomiky. V kontextu spravedlivé společnosti, je nezbytné, aby velká část populace, která dnes žije v chudobě, dosáhla na větší spotřebu. To je však tradičně spojováno s růstem HDP. Co ale spotřeba v bohatých zemích světa? Musí se neustále zvyšovat? A co se stane s ekonomikou, která již neroste?

Kapitola 9.

Když ekonomika neroste

Je poměrně rozšířenou představou, že aby mohl náš hospodářský systém fungovat, nezbytně potřebuje růst. Bez růstu by se ekonomika dostala do nepřekonatelných problémů. V zásadě nejde ani tak o to, že by náš HDP byl ve skutečnosti příliš nízký, ale spíše o černé scénáře, které provázejí zastavení růstu ekonomiky. Když v roce 2020 klesne HDP na úroveň roku 2015, je to líčeno jako katastrofa, přestože ekonomická situace v roce 2015 rozhodně katastrofální nebyla. Považujeme-li růst HDP za nezbytný předpoklad prosperity, není těžké pochopit, proč se tak pevně držíme přesvědčení, že růst *musí* být slučitelný se sociální a ekologickou udržitelností, navzdory všem pochybnostem. Co je ale vlastně základem tohoto přesvědčení?

Ve většině Evropy a v ostatních průmyslových zemích ekonomika přinejmenším od průmyslové revoluce v 19. století nepřetržitě roste. Pouze během vážných hospodářských krizí se růst HDP krátkodobě zastavil nebo snížil. Krize mohou mít různé příčiny, například vysoké ceny ropy, měnové spekulace nebo pandemie. Víme, že se v takových situacích snižuje produkce zboží a služeb, obvykle se však jedná spíše o příznak krize než o její základní příčinu. I tak to může vysvětlovat, proč nás absence růstu tolik děsí.

Existují také racionálnější důvody, proč se obávat zastavení růstu. Politici se rádi zavděčí svým voličům tím, že věnují finanční prostředky na to či ono, ale možnosti, jak to udělat, do značné míry závisí na daňových příjmech, které zase souvisí s HDP. Bez rostoucích daňových příjmů lze jen těžko rozdávat peníze a současně se vyhnout nepopulárním škrtům v jiných oblastech. Další obavou je snižování potřeby pracujících v důsledku digitalizace a zavádění nových technologií v mnoha odvětvích. Zvyšování výroby a spotřeby má vytvořit nová pracovní místa.

Nic z toho však nestojí na přírodních zákonech. Jak ekonomika funguje je jen důsledkem našich rozhodnutí. Výzkumy naznačují, že ekonomika skutečně může mít v krátkodobém horizontu problém přizpůsobit se nižšímu tempu zvyšování HDP. Důvodem však jsou především naše očekávání založená na obvyklém meziročním růstu. Tato očekávání se různými způsoby promítají do plánování jednotlivců, firem i veřejných institucí. Schválení bankovní půjčky či investiční rozhodnutí zpravidla vycházejí z přesvědčení, že výroba a spotřeba se bude neustále zvyšovat. Nic však nenasvědčuje tomu, že by se ekonomika v dlouhodobém horizontu nedokázala přizpůsobit nižšímu nebo žádnému růstu HDP, pokud tomu my přizpůsobíme svá očekávání.

Růst HDP je záležitostí politických priorit a takto bychom o něm měli uvažovat. Priority je přitom potřeba stanovovat bez ohledu na to, zda ekonomika roste, nebo ne. Existuje mnoho pracovních míst, která nelze digitalizovat nebo automatizovat, například ve zdravotnictví či školství. Za pozitivní trend lze rovněž považovat to, že v důsledku technologického rozvoje můžeme pro dosažení určité životní úrovně pracovat méně a mít tak více volného času. Neustálý růst zkrátka není vnější nutností. Je to volba, kterou tak či onak činíme. Nezapomínejme také, že rozvoj a lidský pokrok znamená mnohem více než jen zvyšování HDP.

Očekávání trvalého růstu může vést k problémům v případě, že k růstu nedojde.

Kapitola 10.

Vpřed – ne vzhůru

Na začátku jsme si povšimli, že debaty o růstu jsou často komplikovány tím, že lidé, kteří o něm diskutují, si nerozumějí navzájem. Proto je tak obtížné najít konstruktivního řešení navzdory všeobecné shodě na mnoha věcech. Většina lidí si přeje udržitelnou budoucnost a ekonomiku, která se bude dál rozvíjet a která dokáže uspokojit různé potřeby lidí.

Zmatení může částečně pramenit z toho, že samotné slovo růst vyvolává určité emoce. Podle slovníkové definice růst jednoduše znamená, že se něco zvětšuje. Toto slovo se však vztahuje také k biologickému růstu, který je součástí života jako takového. Někteří lidé si pod pojmem růst představují životní sílu ekonomiky, která je prakticky předpokladem fungování společnosti. Jak jsme však viděli, životní síla se může projevovat v mnoha podobách – například jako kreativní destrukce nebo inovace, které zlepšují a zefektivňují výrobu a spotřebu (aniž by se zvyšoval HDP). Abychom si tedy správně rozuměli, měli bychom vždy říct, co máme na mysli, když mluvíme o růstu. Nebylo by lepší místo slova růst říkat „zvýšení HDP" nebo „lidský pokrok"? Vyhnuli bychom se tak nedorozumění?

Hospodářský růst je obvykle definován jako zvýšení HDP a z této definice vyplývá, že růst úzce souvisí s množstvím zboží a služeb vyrobených a spotřebovaných za jednotku času. Na druhou stranu slovo ekonomika, které lze odvodit z řeckých slov *oikos* (dům) a *nomos* (zákon) se vztahuje k ekonomizaci neboli zhospodárnění. Nejhospodárnější by mělo být usilovat o co největší užitek při co nejmenších nákladech. Jak jsme však viděli, HDP měří podstatně lépe náklady na výrobu než užitek ze spotřeby.

Existuje mnoho způsobů, jak zvýšit užitek plynoucí z toho, co vyrábíme, a zároveň snížit výrobní náklady. Může to být cokoli od digitalizace a racionalizace procesů až po sdílení a recyklaci. Můžeme si také pečlivěji vybírat, co spotřebováváme, nebo nahradit zboží s velkou ekologickou stopou službami s menším dopadem na životní prostředí. Pokud se nám podaří snížit náklady, a tím i HDP, a zároveň zvýšit užitek, dosáhneme tím jiného typu rozvoje, než který se tradičně označuje slovem hospodářský růst.

Znakem fungující ekonomiky je to, že se dokáže vyrovnat se změnami. Existují však různé názory na to, jak by měla taková ekonomika vypadat. Adaptabilita je často považována za jednu z hlavních předností tržní ekonomiky. Jiní zastávají názor, že k přizpůsobení se dochází díky aktivnímu řízení ekonomických procesů. Vše ale nasvědčuje tomu, že růst bychom neměli ponechávat náhodě. Na těchto stránkách jsme se zabývali některými otázkami, které v souvislosti s růstem vyvstávají. Pokud se nám podařilo některé z nich zodpovědět, nastoupili jsme cestu k lepšímu dialogu o růstu.

Nestačí říkat, že ekonomika by měla růst, musíme formulovat jasnější ekonomické cíle.

Zdroje

Eklund K., 2015. Tillväxt. Studentlitteratur, Lund.

Haberl, H. Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Brockway, P., Fishman, T., Hausknost, D., Krausmann, F., Leon-Gruchalski, B., Mayer, A., Pichler, M., Schaffartzik, A., Sousa, T., Streeck, J., & Creutzig, F. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights. Environmental Research Letters. https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/ab842a

Hickel J. & Kallis G., 2020. Is Green Growth Possible? New Political Economy 25, 469–486. DOI: 10.1080/13563467.2019.1598964

Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 2011. Towards green growth. OECD, Paris.

Raworth K., 2017. Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist. Random House, London.

Schumpeter J.A., 1942. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers, New York.

United Nations Environment Programme (UNEP), 2011. Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication – a synthesis for policy makers. UNEP, Nairobi.

Wiedenhofer, Virág D., Kalt G., Plank B., Streeck J., Pichler M., Mayer A., Krausmann F., Brockway P., Schaffartzik A., Fishman T., Hausknost D., Leon-Gruchalski B., Sousa T., Creutzig F. & Haberl H., 2020. A systematic review of the evidence on decoupling of economic growth, resource use and GHG emissions, part I: bibliometric and conceptual mapping. Environ. Res. Lett. 15 063002. https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab8429

World Bank, 2012. Inclusive green growth: the Pathway to sustainable development. World Bank, Washington, DC.

GREEN EUROPEAN FOUNDATION

Publikaci vydala Green European Foundation
s podporou národní partnerské organizace Cogito.
Český překlad: Martina Dušková pro Institut aktivního
občanství, z.s. - www.aktivniobcanstvi.cz

Green European Foundation
Rue du Fossé – 1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou –
Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels
Tel: +32 2 329 00 50
E-mail: info@gef.eu
Web: www.gef.eu

COGITO

Stiftelsen Cogito
Pustegränd 1-3, 118 20 Stockholm
info@cogito.nu
www.cogito.nu